

Poesia civil de la baixa edat moderna

Civil Poetry in the Late Modern Age

MARC SOGUES MARCO
marcsogues@gmail.com

Universitat de Girona

La recerca realitzada durant els darrers trenta anys en l'àmbit de la literatura catalana de l'edat moderna ha resultat ser extraordinàriament fructífera i ha anat evidenciant que, ni en literatura, ni en cap àmbit de la història, no existeixen èpoques fosques, sinó, més simplement, èpoques que encara no han rebut l'atenció adequada per part de la crítica. En el cas català, i malgrat el discurs durant tants anys hegemònic dins la historiografia literària que bescantava la literatura d'aquesta època i la reduïa a un seguit de tòpics i clichés pejoratius, els estudis de les últimes dècades han començat a dibuixar un panorama tot diferent, en el qual la llengua no només es va mantenir viva i útil per a la creació literària, sinó que es van produir obres de gran mèrit literari. A poc a poc, es van perfilant, com més va amb més nitidesa, uns escenaris en els quals constatem que obres, autors i públic es van adaptant a les tendències estètiques imperants a nivell europeu, aprenen a fer front al reptes propis de la modernitat i continuen encarnant l'esperit del seu temps. Ras i curt: continuen fent allò que caldria esperar d'una literatura viva.

Un dels àmbits en els quals la literatura autòctona va mantenir una vigor més notable i més continuada va ser, sens dubte, el de la producció poètica, que mostra una enorme vitalitat i una gran ductilitat que li permet tenir presència en àmbits, registres i contextos enormement diversos. A l'hora d'estudiar aquesta parcel·la de l'expressió literària, és habitual fer ús de determinades etiquetes, ja més o menys consolidades, que faciliten ordenar, aprehendre i gestionar millor tota aquesta diversitat. Hi ha casos, com en la poesia amorosa o la poesia religiosa, en els quals el sentit d'aquestes etiquetes resulta del tot transparent, perquè es defineixen en base a un únic criteri: la temàtica de les composicions que designen. Però el cas que aquí ens ocupa, el de la poesia civil, és diferent, ja que, per copsar els límits del gènere cal prendre en consideració altres criteris, a més del temàtic.

Un d'aquests criteris és la funció del jo poètic, que en el nostre gènere sempre té un paper secundari, i en ocasions fins i tot testimonial. És natural que sigui així, atès que parlem d'un tipus de poesia que no s'orienta mai cap a l'exploració de la pròpia subjectivitat, ans als contrari, mira sempre cap enfora perquè acostuma a tenir com a objectiu la representació d'algun aspecte relacionat amb la idiosincràsia del públic al qual va destinada.

Lluny de ser neutra, aquesta representació té gairebé sempre el propòsit –més o menys explícit, segons el cas– d'incidir en la realitat d'aquest públic per tal d'afaiçonar-la o transformar-la. Tant és així que sovint, i més que en cap altre gènere, en la poesia civil és fàcil tenir la impressió que la forma poètica no és una finalitat en ella mateixa, sinó més aviat un mitjà per transmetre certs tipus de discursos de la manera més amable i eficaç (i, en alguns casos, també, més subtil) possible.

En coherència amb les finalitats que persegueix, la de tipus civil és una poesia que té la necessitat d'esdevenir pública i que, de fet, té en aquesta condició de text públic la seva principal raó de ser. És important, però, entendre, que les dimensions d'aquesta publicitat poden variar molt en funció del cas, de manera que tant podem trobar textos adreçats a tots els estrats de la societat (per exemple, les relacions de successos en vers) com a un grup més o menys reduït de persones (és el cas dels epitalamis llegits durant la celebració d'una boda).

Quan és el primer dels casos, certes formes de poesia civil, a més de públiques, assoleixen una difusió massiva, i de fet són els únics textos poètics –deixant de banda la lírica vinculada a la cançó popular– que durant l'edat moderna assoleixen aquesta condició. En això hi contribueix el fet que, en una època en què la poesia en general –i la catalana en particular– es transmet de forma fonamentalment manuscrita, la de tipus civil és pràcticament l'única que arriba a passar per la impremta, fet de gran rellevància, perquè el suport imprès permet que arribi a uns espais i a uns públics més amplis i transversals que cap altre gènere poètic.

Més encara: també cal tenir present que aquesta difusió impresa encara podia veure's amplificada per mitjans auditius i visuals. Amb els primers em refereixo al fet, àmpliament documentat, que certs tipus de poesia civil sol ser objecte de lectures públiques o col·lectives en veu alta, de vegades, fins i tot, a càrrec de persones que s'hi dedicaven de forma més o menys professional. En d'altres casos, les composicions podien ser emplaçades en espais on quedaven a la vista de tothom, bé fossin de tipus sagrats (cas de la poesia emblemàtica situada dins les esglésies en celebracions religioses) o profans (cas de les composicions jocosos que es penjaven pels carrers i establiments de Barcelona a la darreria del segle XVIII).

Finalment, esclar, la temàtica és també un criteri important –tot i que no pas l'únic– per identificar la poesia civil. El gènere sol tractar temes relacionats amb aspectes propis de la vida en societat, tals com la política, la religió (en les seves formes públiques, no pas en manifestacions més íntimes, com les d'algunes formes de poesia mística, ascètica o metafísica), els fets històrics, les festes i

celebracions, les anècdotes de la vida quotidiana i, en fi, tota la miscel·lània –amplíssima– de temes que conformen allò que en ocasions ha estat anomenat poesia de circumstàncies.

En resum, és a partir de la suma de tots aquests aspectes –la funció del jo poètic, la intencionalitat dels textos, la seva vocació pública (i eventualment massiva) i la preferència per un cert ventall de temàtiques– que hem delimitat el gènere que ens interessa, i d'acord amb aquesta delimitació hem realitzat la tria dels treballs que conformen el present monogràfic.

Des del punt de vista cronològic, hem acotat l'àmbit d'estudi a la baixa modernitat, un terme amb el qual dissenyem el període comprès entre la segona meitat del segle XVII i el primer terç del XIX. Són temps especialment convulsos, marcats, en l'àmbit polític, per les ensulsiades dels dos grans conflictes armats del Principat amb la corona castellana; en l'àmbit econòmic i social, per la preparació de la revolució industrial i les primeres passes cap a la superació de l'Antic Règim; i en l'àmbit cultural, per la transició lenta i gradual de l'estètica del barroc a la sensibilitat rococó i, finalment, i en alguns punts del país, cap a la neoclàssica. La recerca realitzada durant els darrers anys –de la qual aquest monogràfic no és més que una petita mostra– ha posat de manifest que es tracta d'un període en el qual la llengua catalana va continuar produint obres d'un innegable valor literari i va continuar essent, a desgrat de les dificultats creixents, una llengua de prestigi i de cultura, també en determinades parcel·les de la vida pública.

Com ja s'ha dit, els conflictes bèl·lics marquen una part important d'aquest període i, com és lògic, aquesta és una qüestió que la poesia civil reflecteix a bastament. És en aquest context que cal situar l'aportació al monogràfic de Jose A. Garcia, que se centra en un aspecte fins ara força negligit per la crítica: la utilització de l'humor en la poesia de la Guerra dels Segadors. A partir d'una significativa selecció d'exemples extrets de la publicística de guerra i d'algunes composicions del poeta barceloní Francesc Fontanella (Barcelona, 1622 – Perpinyà?, 1682/83), Garcia descriu les estratègies lèxiques, sintàctiques i semàntiques pensades per conferir jocositat als textos en vers.

Com és ben sabut, però, la del barroc és una estètica de contrastos accentuats. Per això, en paral·lel a un sofisticat sentit literari de l'humor s'hi desenvolupa també una poètica de la mort complexa i altament codificada. Aquest ha estat precisament el tema de reflexió de l'aportació de Jose A. Ortiz, la qual posa de manifest com durant els segles XVII i XVIII es va articulant una *vanitas* literària que presenta moltes concomitàncies amb altres manifestacions artístiques com el gravat, la pintura i l'escultura. Aquesta poètica de la mort té, de fet, una dimensió internacional, però que, dins l'àmbit català, ofereix representacions especialment reeixides dins les obres de Fontanella i Agustí Eura (Barcelona 1680 – Ourense 1763), així com en dos reculls poètics publicats a Barcelona l'any 1701 amb motiu de les exèquies de Carles II. El treball d'Ortiz analitza i descodifica la iconografia d'aquestes obres i ens permet copsar la seva projecció social.

Una part ben diferent del corpus poètic de Francesc Fontanella és objecte d'estudi en el tercer treball del monogràfic, que se centra en l'estudi de quatre dels seus epitalamis. Anna Garcia Busquets ens

els presenta en edició crítica, en un article que, a més de contextualitzar els textos i inserir-los dins la seva tradició poètica (que es remunta fins a l'antiguitat clàssica), en presenta una lectura detallada i aporta dades fefaents –i fins ara desconegudes– que permeten datar-los i relacionar-los amb la celebració del casament d'una persona molt propera a l'autor, que Garcia ha pogut identificar.

Els epitalamis, destinats a ser recitats durant les celebracions de les núpcies, eren composicions de caràcter semi-públic i, com a tals, constitueixen una mostra de poesia civil pensada per a tenir una difusió relativament restringida. Des d'aquest punt de vista, podríem dir que són l'extrem oposat al text analitzat en l'article de l'autor d'aquesta introducció, que és una relació de successos en vers en la qual es lloa la participació de les dones en la defensa de Barcelona durant el setge de 1706. Aquest treball es planteja com un acostament al text en clau filològica, i en presenta una edició crítica anotada. L'obra estudiada –un romanç de 240 versos difós a través d'un plec solt de quatre pàgines–, il·lustra fins a quin punt certes formes de poesia civil van assolir una difusió massiva i un notable èxit comercial –el treball revela que molt probablement el text en qüestió va assolir tres edicions–, i il·lustra, també, com podien ser subtilment instrumentalitzades amb finalitats polítiques. A més, per la seva temàtica, permet a l'autor reflexionar sobre el rol de la dona en la societat catalana de l'inici del XVIII i sobre la forma com era representada en la literatura catalana de l'època.

Després del tràngol de les dues grans guerres, el país aniria recuperant lentament el pols al llarg del segle XVIII. De fet, a les darreries del segle, Barcelona, ja començava a aparèixer com la ciutat dinàmica i puixant que durant tot el segle XIX lideraria el creixement demogràfic i econòmic del país. És d'aquesta Barcelona menestral, ciutat, vital i colorista on les tavernes ja comencen a combinar-se amb els cafès, però que segueix vivint al ritme de les festivitats religioses, que dona compte la poesia jocosa i costumista del clergue Pau Puig (? 1722 – Barcelona, 1798). Maria Rosa Serra, autora de l'edició crítica de l'obra catalana del poeta barceloní, ens ofereix en aquest monogràfic un repàs a la vintena de composicions de l'autor dedicades a les fires i establiments comercials de la ciutat. Serra recolza la seva interpretació dels textos sobre dades relatives als costums i tradicions de la Barcelona de l'època, cosa que resulta molt convenient per a una poesia que té, precisament en la seva connexió amb la realitat urbana del seu moment, un dels seus principals ressorts literaris, i que utilitza sovint aquesta relació tan directa amb la realitat quotidiana amb pretensions jocosos. El cas de la poesia de Puig, a més, resulta també interessant perquè evidencia com la poesia podia arribar a servir com a reclam, ja que sovint lloava els serveis d'un establiment, la qual cosa la converteix en una curiosa (i molt primerenca) mostra de literatura posada al servei de la publicitat comercial.

Durant el segle XVIII, però, Barcelona i Catalunya no van ser pas soles a mantenir el tremp literari del país, sinó que les mostres de poesia civil que trobaríem durant tot el tram final de la modernitat a la resta de territoris de parla catalana és també molt remarcable. No ha estat possible incloure en el present monogràfic cap treball sobre la poesia que es produeix en terres valencianes, al Rosselló i a Sardenya, però sí que hem pogut comptar amb dues aportacions que ens ennoven de textos importants a Mallorca i Menorca.

De l'illa gran, i de la mà d'August Darder, ens arriba un acostament a la *Comèdia de la General Conquesta de Mallorca*, l'única obra dramàtica mallorquina de temàtica no religiosa de què tenim constància abans del segle XVIII. El treball de Darder ens permet entendre dels espais i els contextos en els quals l'obra es va representar, mostra una relació exhaustiva dels testimonis en què s'ha conservat, realitza un estudi comparatiu entre el text dramàtic i les fonts històriques que han reportat l'episodi de la conquesta de l'illa per part de Jaume I i posa de manifest com l'obra s'ajusta a les convencions de la *comedia nueva* de Lope. També arriba a escatir les motivacions polítiques i religioses que una obra d'aquestes característiques podia tenir en un context com el de la Mallorca dels segles XVII i XVIII.

I a Menorca ens situa el darrer article del monogràfic, obra de Carlos Martínez. Concretament, a la Menorca de principis del segle XIX, un dels pocs indrets de tot el país on s'arribà a consolidar una sensibilitat genuïnament il·lustrada. És en aquest context que Joan Ramis (Maó, 1746 – Maó, 1819) publica *La Alonsiada*, un poema èpic en castellà que, com succeïa amb l'obra estudiada per Darder, narra la conquesta de l'illa, en aquest cas, la de Menorca i per part d'Alfons III. El treball de Martínez es centra en acarar la versió original del text amb la traducció al català que en va fer el poeta menorquí coetani de Ramis Vicenç Albertí i Vidal (1786-1859). L'anàlisi, que focalitza l'atenció en l'estudi dels paratextos de l'obra, fa palès que una i altra versions apel·laven a públics distints, il·lustrat i culte per a la versió castellana i segurament més popular per a la versió en llengua autòctona.

Comptat i debatut, el monogràfic vol contribuir a la millor comprensió d'un gènere de vegades menystingut, de vegades poc o mal entès però que, a fi de comptes, resulta del mateix interès que qualsevol altra faceta de l'expressió poètica. L'estudi i reivindicació de la poesia civil resulta il·luminador, tant per la vàlua literària de molts dels textos que s'hi adscriuen, com per la important contribució del gènere a la continuïtat de la llengua catalana com llengua de cultura al llarg de la baixa modernitat, en els diferents contextos i territoris i per a tota mena de públics.